

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-3-79-63>

УДК 343.3/7

Пілюшенко Д.О.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті проаналізовано норми національного законодавства, котрі регулюють злочини проти екологічної безпеки, виявлено важливість здійснення контролю з боку держави саме за даною сферою регулювання кримінального законодавства. Розглядається значення екологічної безпеки, надається її визначення, аналізується сучасний стан в Україні. Визначено всі аспекти складу злочину проти екологічної безпеки, котрі є необхідним для кваліфікації протиправного діяння та визначення санкцій. Здійснено характеристику кожного з елементів складу злочину проти екологічної безпеки. Дана стаття підтверджує важливість регламентації екологічної безпеки на конституційному рівні та закріплення забезпечення екологічної безпеки як однієї із важливих функцій кожної держави. Також у роботі наведено підстави виокремлювати злочини проти екологічної безпеки у самостійний розділ, адже протиправні діяння проти екологічної безпеки можуть поставити під загрозу життя суспільства не лише окремої держави, а й світу в цілому. Дослідження даної теми дало змогу виявити бланкетний характер багатьох норм, котрі регулюють екологічне благополуччя та спрямувало увагу на вирішення даної проблеми.

Ключові слова: злочини проти екологічної безпеки, довілля, охорона навколишнього середовища, склад злочину.

Pilushenko Daria

Yaroslav Mudryi National Law University

GENERAL CHARACTERISTICS OF CRIMES AGAINST ECOLOGICAL SAFETY

Summary. In the article is analyzed the national laws governing ecological safety and importance of regulating this issue at the legislative level. The author had been analyzed the different approaches to the formation of theoretical and legal system of crimes against the natural environment. Based on the given analysis was made the conclusion, that these differences in protective means of criminal law of natural objects determine the existence of a large number of criminal and legal principles of law that establish criminal responsibility for criminal encroachment on the environment. The review of modern problems of definition of object criminal-ly-right protection is carried out. The definition of patrimonial object of crimes of section VIII of Criminal Code of the Ukraine is made. This article proves that environmental protection is a priority issue for all countries of the world. For more effective regulation of ecological safety this article defined the composition of the crime against the environment. There you can find all elements of the composition of the crime against the environment including object, objective side, subject, subjective side. Also this article shows the problem of legal regulation of the crimes against the environmental safety. This problem consist in that a lot of legal acts that regulate crimes against the environment refer us to other legal acts that regulate the same issue. Ukrainian legislation does not have a single codified act, that is why lawyers must know a lot of legal acts, that regulate the crimes against the ecological safety. The classification of crimes against the environment is also shown in this article. Normally, the classification of crimes against the environment carried out in terms of the theory of criminal law. For a more detailed study of the classification of crimes against the environment to analyze positions that exist in this regard from representatives of environmental law science. This article emphasize that all crimes against the environment are advisable to divide into crimes which include those under articles (the articles) other sections of the Criminal Code of Ukraine, but the commission of a threat of causing or harmful to the environment and crimes, responsibility for which the articles section VIII of the Criminal Code Ukraine "Crimes against the environment." In this work the crimes against the environment are divided into the groups considering their essential features and the subject, who committed the crime. This work emphasize that our government should focus on developing new methods of investigating such crimes to facilitate their further disclosure and decrease their level of latency.

Keywords: crimes against the ecological safety, environment, environmental protection, composition of the crime.

Постановка проблеми. Екологічна безпека є однією із першочергових проблем людства в 21 сторіччі. Стрімкий науково-технічний розвиток спричинив зростання антропогенного тиску на навколишнє середовище, що, у свою чергу, викликав багато деструктивних процесів у світі. Саме це питання виступає найважливішою складовою як міжнародної політики, так і вітчизняної політики кожної держави.

Аналіз досліджень даної проблеми. Багато науковців як на міжнародному так і на вітчизняному рівні досліджують проблеми кримінальної відповідальності за екологічні злочини у межах науки кримінального права та кримінології. Питання забезпечення захисту довілля стало цен-

тром для дослідження великої кількості авторів (О.В. Одерія, А.М. Шульги, В.Ф. Баранівського, Г.С. Поліщука, Я.О. Лиховіцького, Н.Л. Романової тощо). Поняття екологічних злочинів є досить актуальною темою для дослідження саме через його багатоаспектність та складність.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дане наукове дослідження визначає поняття "екологічні злочини", дає змогу з'ясувати суттєві ознаки та складові такого виду правопорушень, враховуючи законодавчі доповнення, та чому тема екологічної безпеки є актуальною на сьогодні.

Метою статті є розкриття поняття "екологічні злочини"; визначення їх ознак, які дали змо-

гу законодавцю виділяти такі злочини в окрему, самостійну групу; довести, що проблема забезпечення екологічної безпеки є завданням не лише окремої держави, а й усього світу.

Виклад основного матеріалу. Наразі міжнародна спільнота, враховуючи зростання масштабів катаклізмів та природних катастроф у цілому світі, акцентує увагу кожної з держав на вирішення саме екологічних проблем, адже людство та довкілля становлять собою єдину соціо-екологічну систему.

За даними Всесвітньої метеорологічної організації, рівень концентрації вуглекислого газу в атмосфері досяг найвищої позначки за всю історію людства. Такий рівень вуглекислого газу в атмосфері останній раз існував саме 3-5 мільйонів років тому. Останні висновки вчених були повідомлені генеральним секретарем ООН Антоніу Гутерреш в ході свого виступу на саміті G7 у французькому Біаріці.

Велике занепокоєння викликає дана проблема у багатьох держав. Саме через надмірну концентрацію екологічно небезпечних виробництв, застаріле та неефективне природоохоронне обладнання, ненадійні технічні системи та недостача кваліфікованих кадрів на підприємствах із підвищеним екологічним ризиком створює як наслідок серйозні проблеми з навколишнім середовищем, а також проблеми зі здоров'ям багатьох людей. Кожна країна повинна ставити за мету розробку напрямів кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища.

Перш за все екологічні проблеми повинні бути чітко визначені на законодавчому рівні та забезпечуватися державним примусом у разі порушення правових норм. Але для багатьох країн проблема екологічної безпеки посідає другорядне місце, ніж економічні проблеми суспільства.

В Україні екологічна безпека регламентована на конституційному рівні. Згідно зі статтею 16 Конституції України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [1]. Також Основний закон держави у статті 3 зазначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Саме це положення спонукає державну владу створювати необхідні умови для забезпечення екологічного захисту населення [1].

Діяльність людини нерідко справляє негативний вплив на навколишнє середовище, що відображається на здоров'ї та стані інших людей. Тому наявність кримінально-правових норм за порушення законодавства про екологічну безпеку забезпечують збереження навколишнього середовища як для життя зараз, так і для життя наступних поколінь. Також Конституція у статті 50 наголошує, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [1].

Аналіз розвитку кримінально-правового регулювання відповідальності за злочини проти навколишнього середовища свідчить, що протягом минулого сторіччя в Україні воно майже не здійснювалось. Так, у Кримінальному кодексі УРСР 1960 р., існувало лише 14 статей, що передбачали відповідальність за злочини проти довкілля. При цьому ці статті передбачались не в окремому розділі Особливої частини КК УСРСР 1960 р., а розташовувались в розділах про господарські злочини, злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я.

Зовсім по-іншому вирішується це питання у КК України 2001 р. (далі – КК), у якому на момент набуття чинності кількість таких статей зросла до 19. При цьому всі вони сконцентровані в одному розділі Особливої частини КК – Розділі VIII “Злочини проти довкілля”. А у 2010 р. даний розділ було доповнено ще двома нормами: ст. 239-1 «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» та ст. 239-2 «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах».

Ефективне забезпечення охорони навколишнього природного середовища можливе лише за умови, коли існує чіткий механізм усунення будь-яких негативних наслідків та протиправних посягань. Наявність у КК статей, що передбачають кримінальну відповідальність за посягання на навколишнє середовище підвищує рівень контролю держави за станом довкілля в межах її території, та дає змогу попередити виникнення катастроф, котрі б загрожували не тільки природному середовищу, а й життю та здоров'ю суспільства в цілому.

Щоб розробити дієвий механізм боротьби з екологічними злочинами, слід перш за все охарактеризувати поняття даного явища. Спираючись на положення ч.1 ст.11 КК України, яке зазначає, що злочином є передбачене чинним КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, дає можливість охарактеризувати поняття злочину проти довкілля [2]. Отже, злочинами проти довкілля слід вважати: суспільно-небезпечні винні діяння (дії чи бездіяльність), які створюють загрозу завдання шкоди чи спричиняють реальну шкоду довкіллю, як об'єкту кримінально-правової охорони і які вчиняються суб'єктом злочину. Можна виокремити специфічні ознаки даного виду злочинів:

- суспільна небезпечність діянь;
- винність особи при вчиненні відповідних діянь;
- протиправність;
- наявність суб'єкта злочину проти довкілля;
- наявність об'єкта кримінально-правової охорони.

Традиційно у науковій літературі об'єктом злочину визнаються суспільні відносини. При цьому об'єктом злочину є лише ті суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінального законодавства та забезпечуються державним примусом у разі порушення кримінально-правової заборони. Об'єктом злочину такі суспільні відносини стають у разі злочинного посягання на них, у звичайних умовах вони є лише об'єктом кримінально-правової охорони. Отже, об'єктом злочину виступають суспільні відносини, що охороняються криміналь-

ним законодавством та на які здійснюються злочинне посягання [8, с. 15–34].

Багато вчених при визначенні родового об'єкту злочинів проти навколишнього середовища звертаються до положень Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», який визначає довкілля як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси [3].

У Постанові Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 р. «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля», де зазначається: «Злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною» [5].

По-різному визначається родовий об'єкт у науці кримінального права. Так, С.Б. Гавриш наголошує на тому, що у даних злочинах здійснюється посягання на природне середовище як на певну сукупність екосистем і природних об'єктів, екологічну безпеку як на певний стан природного середовища, який забезпечує сприятливі умови для розвитку та життя звичайної людини [4, с. 635].

У науці кримінального права пропонуються різні класифікації злочинів проти довкілля. Так, С.Б. Гавриш за критерієм безпосереднього об'єкта виділяє наступні види злочинів у сфері навколишнього природного середовища: а) злочини проти екологічної безпеки; б) злочини у сфері землекористування, охорони надр, атмосферного повітря; в) злочини у сфері охорони водних ресурсів; г) злочини у сфері лісокористування, захисту рослинного й тваринного світу [9, с. 214–215].

На думку Я.О. Ліховіцького, поєднання в одну групу різноманітних злочинів є недоцільним та не логічним, тому він пропонує класифікувати кримінально-правові норми у сфері охорони довкілля на норми, що встановлюють відповідальність за посягання на навколишнє середовище в цілому та на спеціальні норми, що охороняють окремі елементи чи об'єкти довкілля. До першої групи вчений відносить статті 236-238 та 253 КК, бо вони передбачають загальні норми щодо відповідальності за злочини проти навколишнього середовища. Щодо спеціальних норм, то вони повинні встановлювати відповідальність за посягання на окремі види об'єктів природного середовища та включати в них характеристику охоронюваного природного об'єкта, а також способи злочинного посягання та його наслідки [11, с. 162–169].

Особливість кримінально-правових норм, що регулюють кримінальну відповідальність за вчи-

нення злочинів проти довкілля полягає у тому, що усі вони мають бланкетний характер, тому для наявності ознак складу цих злочинів необхідно, у першу чергу, встановити порушення норм екологічного законодавства України, систему якого утворюють чисельні нормативні акти: закони, кодекси, декрети, укази, постанови, розпорядження, положення, інструкції, методику, правила тощо [8].

Залежно від конструкції об'єктивної сторони більшість злочинів проти довкілля є злочинами з матеріальним складом, за винятком статей 238, 239-2, 250 КК. Отже, у переважній більшості випадків кримінальна відповідальність за посягання на екологічну безпеку настає у разі настання суспільно небезпечних наслідків. У зв'язку з чим у таких складах злочину важливу роль для притягнення особи до кримінальної відповідальності відіграє встановлення причинного зв'язку між діянням та наслідком у виді заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Так, у п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10.12.2004 р. «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» зазначається, що при розгляді кримінальних справ про злочини проти довкілля, судам належить встановлювати всі обставини, що підлягають доказуванню [5]. З'ясовуючи обставини вчиненого протиправного діяння, необхідно особливо ретельно перевіряти, чи є причинний зв'язок між ним і фактом заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, чи не зумовлені шкідливі наслідки факторами, що не залежали від волі підсудного (стихийне лихо, пожежа тощо). Щодо наслідків, то найчастіше вони настають через виробничу або іншу діяльність суб'єкта, тобто появу наслідків можна констатувати через здійснення виробничої або іншого виду діяльності без належного дотримання або навіть нехтування вимогами екологічної безпеки. Але в усіх випадках суспільно небезпечним наслідком виступає створення небезпеки для життя та здоров'я людей, існування суспільства та довкілля. Також слід зазначити, що така загроза повинна мати реальний характер. Науковці виокремлюють наступні суспільно небезпечні наслідки: загибель та масове захворювання людей; настання інших тяжких наслідків, як для людини, так і для довкілля в цілому; спричинення істотної шкоди, як для людини, так і для довкілля в цілому.

Діяння, як ознака об'єктивної сторони злочинів проти довкілля, може вчинятися у формі дії або бездіяльності. У свою чергу, дія являє собою активну поведінку суб'єкта. До таких злочинів належать: незаконне заволодіння ґрунтовим покривом земель (ст. 239-1 КК); незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК); знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК); незаконна порубка лісу (ст. 246 КК); незаконне полювання (ст. 248 КК); незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК); проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250 КК); умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно заповідного фонду

(ст. 252 КК); проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК) [2].

Бездіяльність як пасивна форма поведінки суб'єкта, яка полягає у нехтуванні останнім вимогами екологічної безпеки під час здійснення певного виду діяльності, притаманна таким злочинам як: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК); забруднення або псування земель (ст. 239 КК); порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК); забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК); порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України); забруднення моря (243 КК); порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК); порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК); порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК); безгосподарське використання земель (ст. 254 КК) [2].

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до чинного КК України може наставати кримінальна відповідальність [2]. Отже, суб'єктом екологічних злочинів може бути фізична, осудна особа, яка досягла 16 років. Залежно від виду суб'єкта протиправного діяння, ці злочини можна класифікувати на:

– злочини проти довкілля, які вчиняються загальним суб'єктом;

– злочини проти довкілля, які вчиняються спеціальним суб'єктом;

– злочини проти довкілля, які можуть вчинятися як загальним, так і спеціальним суб'єктом.

До першої групи належать злочини, передбачені у статтях 240, 245, 246, 249, 252 КК. До другої входять злочини, що вчиняються службовими особами та особами, на яких було покладено обов'язок щодо забезпечення дотримання спеціальних правил у сфері екологічної безпеки. Ці злочини передбачені статтями 236, 237, 241, 244, 250, 253, 254 КК. Третя група об'єднує протиправні діяння передбачені статтями 239, 239-1, 239-2, 242, 243, 247, 248, 251 КК.

Суб'єктивна сторона злочинів проти довкілля визначається законодавцем по-різному. В одних складах злочину законодавець чітко не визначає форму вини, а у деяких, наприклад, ст. 238 КК («Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення») та ст. 252 КК («Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду») безпосередньо вказується форма вини – умисел. При цьому усі злочи-

ни проти довкілля це склади злочину зі змішаною формою вини, у яких ставлення винної особи до порушення вимог екологічної безпеки може виявлятися як в умислі так і в необережності, а ставлення до суспільно-небезпечних наслідків слідків може бути виключно необережним. У зв'язку з чим, якщо ставлення винного до суспільно небезпечних наслідків буде умисним, то зважаючи на спрямованість умислу, такі діяння слід кваліфікувати як злочини проти людини, проти власності, так і проти національної безпеки держави.

У формальних складах злочину специфіка визначення форми вини полягає у встановленні психічного ставлення винної особи виключно до вчинюваного ним протиправного діяння, яке може бути як у виді прямого умислу, так і злочинної недбалості.

Щодо таких ознак суб'єктивної сторони екологічних злочинів як мета та мотив, то вони мають факультативне значення і на кваліфікацію злочину майже не мають впливу. Часто такі факультативні ознаки виступають критерієм відмежування злочинів проти довкілля від суміжних діянь, наприклад, злочинів проти національної безпеки або життя та здоров'я людей.

Висновки та пропозиції. Забезпечення екологічної безпеки є досить гострою проблемою сьогодення. Постійний Представник ПРООН в Україні пан Френсіс О'доннелл, виступаючи на офіційній презентації зазначив наступне: «Не дивлячись на те, що існують численні екологічні закони, укази та постанови, в Україні досі не було такого всебічного документу з національної політики – а саме доктрини – в галузі навколишнього природного середовища» [12]. Слід звернути увагу законодавця, що проблеми охорони природи наразі посідають другорядне місце, але урахувавши сучасний екологічний стан світу це є серйозною проблемою. Вирішення питань щодо забезпечення екологічної безпеки ставить за мету відображення даних проблем в бюджетному процесі, створення державних стратегічних програм або ж оголошення конкурсу на створення таких програм. Халатне відношення держави до врегулювання проблем екологічної безпеки відлякує закордонних інвесторів від співпраці в національних програмах, що, у свою чергу, є великим бар'єром для поповнення державного бюджету міжнародними коштами. Багато науковців у даній сфері спрямовують розвиток екологічного законодавства держави саме на усунення бланкетності норм, що, у свою чергу, дає змогу ефективно регулювати екологічну сферу та забезпечити населення України їх конституційним правом на чисте природне середовище.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 в редакції від 21.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 15.11.2019).
2. Кримінальний кодекс : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 22.11.2019).
3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 26.06.91 № 1268-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1264-12> (дата звернення: 22.11.2019).
4. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. 2002. С. 635.
5. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0017700-04> (дата звернення: 22.11.2019).

6. Одерій О.В. Екологічна безпека в Україні: криміналістичний аспект. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2013. С. 181–188.
7. Самокиш В.П. Злочини проти довкілля: проблеми визначення родового об'єкта. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. С. 84–88.
8. Шульга А.М. Злочини проти довкілля, питання кваліфікації. *Науково-практичне видання*. 2012. С. 15–34.
9. Бажанов М.І., Сташис В.В., Тацій В.Я. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник. Юрінком Інтер: Право, 2010. С. 496.
10. Положення про Державну екологічну інспекцію України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF> (дата звернення: 23.11.2019).
11. Лиховіцький Я.О. Система злочинів проти навколишнього природного середовища. *Збірник наукових праць Актуальні проблеми держави і права*. 2015. С. 162–169.
12. Новий звіт ООН закликає надавати більшої уваги екології в процесі національного розвитку та міжнародної інтеграції України. URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news> (дата звернення: 23.11.2019).

References:

1. Konstitutsiya Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnya 1996 r. № 254k/96 v redaktsiyi vid 21.02.2019. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (accessed: 15.11.2019).
2. Kriminalniy kodeks: Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (accessed: 22.11.2019).
3. Pro ohoronu navkolishnogo prirodnogo seredovischa: Zakon Ukrainy vid 26.06.91 r. №1268-XII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1264-12> (accessed: 22.11.2019).
4. Gavrish, S.B. Kriminalno-pravova ohorona dovkillya v Ukraini: problemi teorii, zastosuvannya i rozvitku kriminalnogo zakonodavstva. 2002. P. 635.
5. Pro sudovu praktiku u spravah pro zlochiny ta inshi pravoporushennya proti dovkillya: Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrainy vid 10 grudnya 2004 r. № 17. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0017700-04> (accessed: 22.11.2019).
6. Oderiy, O.V. Ekologichna bezpeka v Ukraini: kriminalistichniy aspekt. *Visnik Luganskogo derzhavnogo universitet vnutrishnih sprav imeni E.O. Didorenka*. 2013. P. 181–188.
7. Samokish, V.P. Zlochiny proti dovkillya: problemi viznachennya rodovogo ob'ekta. *Visnik Akademiy i advokaturi Ukrainy*. 2011. P. 84–88.
8. Shulga, A.M. Zlochiny proti dovkillya, pitannya kvalifikatsiyi. *Naukovo-praktichne vidannya*. 2012. P. 15–34.
9. Bazhanov M.I., Stashis V.V., & Tatsiy V.Ya. Kriminalne pravo Ukrainy: Osobлива chastina: pidruchnik. Yurinkom Inter: Pravo, 2010. P. 496.
10. Polozhennya pro Derzhavnu ekologichnu Inspektsiyu Ukrainy: zatv. postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 kvitnya 2017 r. № 275. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF> (accessed: 23.11.2019).
11. Lihovitskiy, Ya.O. Sistema ziochiniv proti navkolishnogo prirodnogo seredovischa. *Zbirnik naukovih prats Aktualni problemi derzhavi i prava*. 2015. P. 162–169.
12. Noviy zvit OON zaklikaє nadavati bilshoyi uvagi ekologiyi v protsesi natsionalnogo rozvitku ta mizhnarodnoyi Integratsiyi Ukrainy. Available at: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news> (accessed: 23.11.2019).